

միայն շամբատանն զինէն, այլ և ի թիկունս ինձ հասեալ կան :

Ոչ զըպարտութիւնք Մեղիտեայ և Նիիտոսի դատապարտեցեն զիս ի մահ, այլ ատելութիւն մնափառ և անիրաւ մարդկանն՝ զորոց նշաւակեցի զտգիտութիւն և զախտս . ատելութիւն որ զբազումս ի լաւաց կորոյս և կորուսցէ, զի չհամարիմ թէ մահուամբ իմով յագեցի :

Ջատելութիւնն զայն յանձն ձգեցի ցանկութեամբ խելամուտ լինելոյ զօրութեան հրամանին պատասխանելոյ դեղփական հարցկին, որ վեհ քան զամենայն իմաստունս եցոյց զիս : Աստանօր ի բարկութիւն բրգեցան դատաւորք . բայց Սոկրատայ յառաջ ածեալ զբանսն, ասէ . « Ջարմացեալ ընդ պատգամն, հարցի զականաւորս յամենայն կարգէ քաղաքայնոց . և ամենայն ուրեք գտի յանդրգնութիւն և կեղծաւորութիւն : Ջանացայ երկմտեցուցանել զնոսա ընդ իւրաքանչիւր քաղութիւն, և արարի ինձ ոսոխս անհաշտելիս . և ի միտ առի՛ զի չեմ որ իմաստուն, բայց միայն Աստուած . և զի պատգամախօսին այլասացութեան այս ելին ի մասսք, զի որ չհամարի զանձն իմաստուն՝ նա ի մաստնագոյն է ի մարդիկ :

Եթէ վասն անցուցանելոյ իմոյ զամս բազումս ի խնդիրս վտանգաւորս զիս ամբաստանիցեն, իմ պատասխանի այս է . Արհամարհելի են կեանք և մահ՝ առ ի լինել պիտանի մարդկան : Գիտացի՛ զի ի հրահանգել զնոսա սահմանեցին զիս երկինք . և որ զվտանգ մահու յանձն առեալ՝ ոչ լքի զդաս իմ յոր կացուցին զիս զօրավարք Նմփիպօլիս, ի Պոգլիտէա և ի Գեղիոն, պարտ է ինձ արիադոյն ևս կալ ուր կացուցին զիս գիւղ ի միջի ձերում, և չկարեմ գասալիք լինել առանց ընդգէմ դառնալոյ հրամանաց նոցա, և զվատութիւն յանձն առնելոյ :

Եւ ոչ այսչափ միայն . այլ թէ և անպարտ կամեցիք արձակել զիս՝ զի մի ևս խօսիցիմ, ասացից ձեզ . Գատաւորք արդոյք, և սիրելիք ինձ, Աստուծոյ պարտիմ հնազանդել առաւել քան ձեզ . և մինչև իցէ յիս շունչ, ոչ գաղարեցայց որպէս մինչև ցայժմ յանելոյ համարձակաձայն ամենեցուն՝ որ ընդ առաջ լինին ինձ . Ո՛չ ամօթ համարիցիք հետամուտ լինել մեծութեանց և փառաց, և անփոյթ առնել զգանձս իմաստութեան և զձըմարտութեան՝ որ հոգւոյդ ձերում զարդ գործեն և կատարումն : Թախանձեցուցից զնոսա ժողովութեամբք և խնդրովք, և ամաչեցուցից ընդ կուրութիւն իւրեանց և ընդ սուտ առաքինութիւնս, և ցուցից զի նախամեծար առնեն քան զամենայն բարիս որ ինչ արհամարհանաց են արժանի :

Ջայտոսիկ հրաման է ինձ յԱստուծոյ քարոզել անլուելի մանկանց և ծերոց, քաղաքայնոց և օտարաց . և որով ի հնազանդելն իմում հրամանի նորա՝ պարգեք մեծագոյնք պարգևին ձեզ, նովին իսկ ի մասնելդ ձերում զիս ի մահ՝ մերժեսջիք զպարգևան Աստուծոյ, և ոչ ևս զոք գտանիցէք յայս նախանձ վառեալ : Ձեզ սաշտպան կամ յատենիս մինչ թուիմ պաշտպանել անձին . զի թէպէտ և Անիտոս և Մեղիտոս կարեն զըպարտել զիս և արտորել և բառնալ ի կենաց, այլ միտեւ ինձ ոչ կարեն . և աւաղելիք են քան զիս, զի են անիրաւք :

Առ ի խուսել ի հարուածոց նոցա, ոչ ըստ օրինակի այլոց ամբաստանելոց հնարս գաղտնածածուկ ի կիւր արկի կամ յայտնի աղերսանս : Առ

յոյժ մեծարանաց և ոչ գուծ հնարեցայ արկտնել ի ձեզ արտասուօք իմովք կամ որդւոց իմոց կամ բարեկամաց, շուրջ ածեալ զնոսա զինեւ . զի զգուծ ի տեսարանի արժան է յուզել ողորմելի տեսլեամբք . իսկ աստ ճշմարտութեան և եթ պարտ է լսելի առնել զձայն : Երգուեալ իսկ է ձեր յանդիման ամենեցուն՝ դատել ըստ օրինաց . արդ եթէ երգմնահարութեան հրապոյրս ի ներքս արկից՝ ամպարչտութեան գտայց մեղապարտ : Այլ ես խելամուտգոյն ևս եմ քան զհակառակորդս իմ՝ թէ է Աստուած, և անվեհեր յարգարութիւն նորա և ի ձերդ լինիմ ապաստան : (Հատ . Ե . էջ 160 :

Որչափ զարմանալի ճարտասանութեամբ նկարագրուած է Սոկրատայ իմաստներուն վսեմութիւնն ու իր անդրդուելի հաստատութիւնը աս ճառին մէջ : — Ի՞նչ երկու հատուածէս կրնայ իմացուիլ ընդհանրապէս Պարթեւլըմինն ուճը :

ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆԵՐ

Չինաց կրօնքին վրայ :

Ի՞նչ մը կրօնքն ու արարողութիւնները իրեն բարուցը ճիշդ նկարագրելը կրնան սեպուիլ, և որչափ որ կարգէ դուրս ըլլան ան արարողութիւնները, այնչափ ալ զուարճալի կ'երևնան : Չինաց ազգը արդէն խիստ շատ սովորութիւններ ունի որ մեր երկիրներուն մէջ նոր ու զարմանալի կ'երևնան . բայց մենք հոս առ այժմ իրենց կրօնքին ու արարողութիւններուն վրայ միայն խօսինք կարճ կերպով :

Ինչհանրապէս Չինացիք իրեք կը բոնք ունին, մէկը Իւս կ'ըսուի, որ է Կոմիսիոնիսի վարդապետութիւնը . մէկալը Ֆոյ, որ Պուտտականութիւն ալ կ'ըսուի . երրորդը Թաօ, որ է փիլիսոփայից սղանդը . ասոնց մէջ առջինը բուն տէրութեան կրօնքն է, մէկալ երկուքը հասարակ ժողովրդեան :

Ինչգային կրօնքին քրմապետը թագաւորն է : Ի՞նչ կրօնին հետևողները թէպէտ կը հաւատան թէ մէկ գերագոյն էակ մը կայ որ առաքինութիւնը

կը վարձատրէ ու չարութիւնը կը պատ-
ժէ, բայց կը պաշտեն նաեւ զանազան
կուսքեր, որ սովորաբար մէյմէկ ան-
տաշ քարեր են, ու գրեթէ ամէն փո-
ղոցի անկիւնները կը գտնուին. ասոնց
առջեւ խառնակ կը ծխեն: Ինոնցմէ զատ
կը պաշտեն նաեւ արեւն ու լուսինը, և
որ և իցէ դիւցազանց կամ անուանի
մարդկանց հոգիներ. ասոնց մէջ ա-
մենէն պատուաւորը գրականութեան
չաստուածն է: Դարձեալ կը պաշտեն
տէրութեան մէջ մեռած շատ մարդ-
կանց հոգիները, երեւելի գիտուններ,
առաքինի մարդիկ, և այլն. նաեւ բնու-
թեան գլխաւոր երեւոյթները, ինչպէս
ամսը, ձիւն, անձրեւ, հով, ու որոտ-
մունք:

Օրնուորական չաստուածներուն
մէջ անուանիներն են Վուան-թի,
Վոնկ-վան (վիշապ թագաւոր) որ
ջրերու ու գետերու չաստուած է,
Թիան-նէու որ պաշտպան է նաւոր-
դաց, ժամանակի ու տարւոյն եզա-
նակներուն. ուստի սաստիկ չորու-
թիւն ըլլալուն պէս, տէրութիւնը
հրովարտակ կը հանէ որ ամէնքը ծով
բռնեն ինչուան որ Թիան-նէուն ի-
րենց անձրեւ տայ:

Սեծ քրմապետը երկինքը պաշտած
ատենը երկնագոյն զգեստ կը հագնի.
երկիրս պաշտելու ատենը դեղին, ա-
րեւը պաշտած ժամանակը կարմիր, ու
լուսինը պաշտած ատենը ճերմակ:

Ինչ բագինը որուն վրայ երկնքի զոհ
կ'ընեն՝ կ'ընէ՝ երկնքի կ'ընէ՝ երկնքի
նշան. իսկ երկրինը քառակուսի է:

Վուրմերը մեծ զոհ ընելու համար
պիտի լուացուին, հագուստին պիտի
փոխեն, իրեք օր ծով պիտի բռնեն,
և ան իրեք օրուան մէջ զգեստներնուն
օղակէն երկու բթաչափ երկայնու-
թեամբ տախտակ մը պիտի կախեն՝
վրան գրած աս բառս, Այ-բայ, որ
ծով ըսել է: Օրհի կենդանիներն
են կով, ոչխար և խոզ. ուրիշ նուիր-
մունքները ըստ մեծի մասին մետաք-
սեղէն բաներ են: Թի որ քուրմերը
անհոգութեամբ լաւ չպատրաստուին

կամ լաւ զոհեր չընեն՝ կը պատժուին.
կամ քանի մը ամիս թողակնին կը
կտրի, և կամ ծեծ կ'ուտեն:

Թեքինի մէջ հիմա գլխաւոր երկու
կուստուն կայ, Թեան-թան և Թի-
թան, և աս երկու կուստանց վրայ
Չինացիք իրենց բոլոր ճարտարու-
թիւնն ու հարստութիւնը թափած
են. և ոչ միայն կուստանց շէնքին վրայ,
հապա նաեւ անոնց ամէն մէկ կարա-
սեացը վրայ, ինչպէս են զոհագործու-
թեան ատեն զարնուած նուագարան-
ները, սրինգ, թմբուկ և իրենց քիւ և
շէ ըսուած նուագարանները, որ ին-
չուան պալատի նուագարաններէն ալ
քաղցրաձայն ու կարգէ դուրս մեծ են:

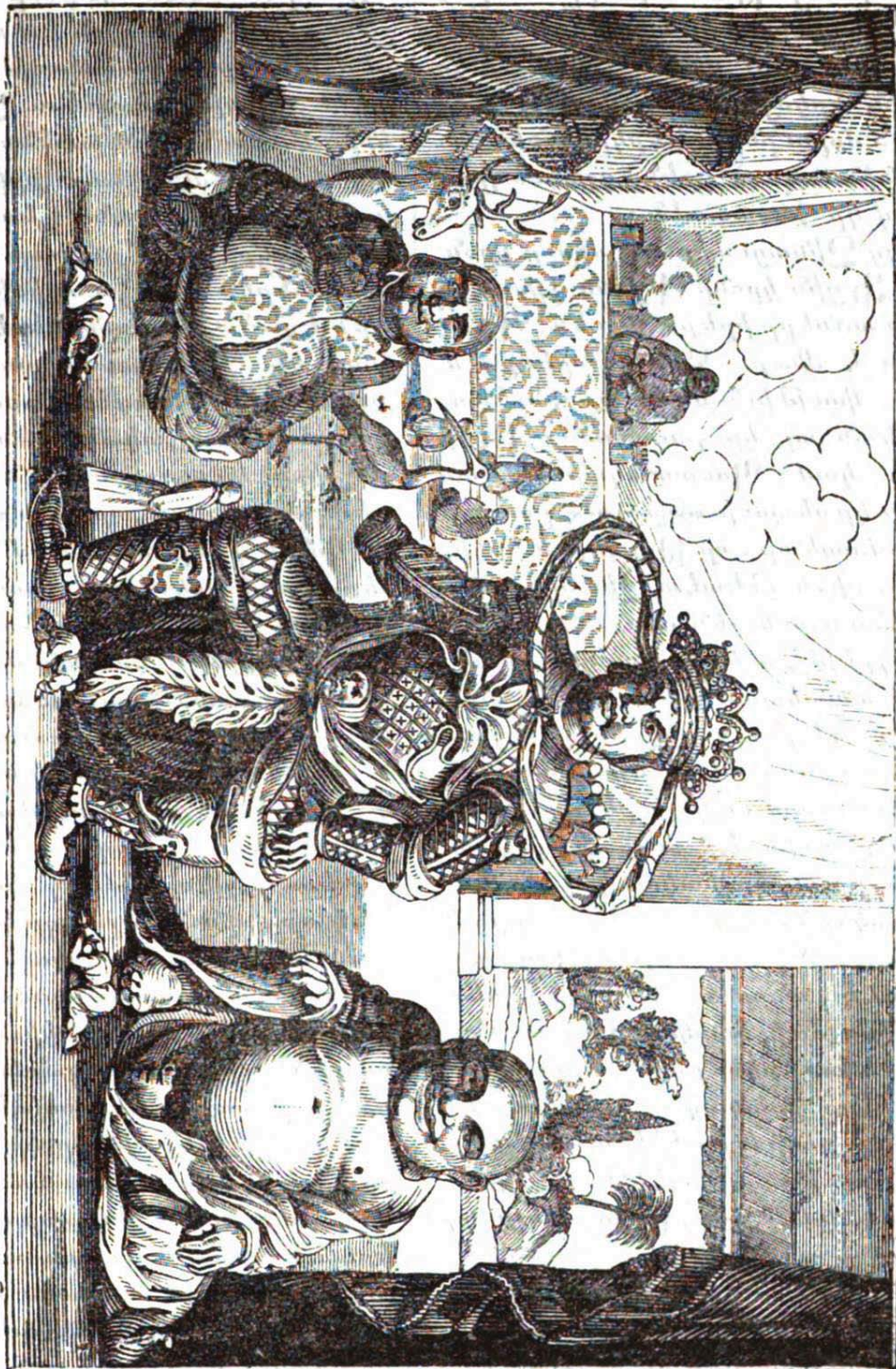
Թեան-թան կուստան շրջապատը
մէկ փարսափ է: Սեջտեղը բոլորա-
կաձեւ եռայարկ բարձր տեղ մը կայ,
ուր ութը պատշգամով կ'ելլըցուի,
և ասոնց ամէն մէկը 28 աստիճանով
սանդուխ ունի: Եւ բարձրաւանդա-
կին վրայ փառաւոր վրան մը կը կանգ-
նեն, ու տակը կը դնեն տախտակ մը՝
վրան Ասի-թի անունը գրուած, որ
իրենց գերագոյն Եստուածն է. ան
տախտակին դիմացը թագաւորը զոհ
կ'ընէ: Ինչ բարձրաւանդակին հիւսի-
սակողմը փառաւոր տաճար մը կայ,
ձեւը կ'ընէ, գեղեցկազարդ ու եռայարկ:
Թագաւորը զոհ մատուցանելէն իրեք
օր առաջ ուրիշ քուրմերուն պէս պատ-
րաստութիւն կը տեսնէ. իրեք օր ա-
ռանձին տեղ մը կը քաշուի, ծով կը
բռնէ ու ամէն բանէ կը հրաժարի:

Եւ մահացին արեւագարձին օրը ա-
ռաւօտանց կանուխ թագաւորը կը
զարդարուի բոլոր իր թագաւորական
զարդերովը, և իշխանները, մեծա-
մեծները, զօրավարներն ու ամէն կար-
գի պաշտօնեաները չորս կողմը առած՝
անթիւ բազմութեամբ ծանր ծանր
քալելով ինչուան զոհագործութեան
տեղը կ'երթան. ինքը թագաւորը փա-
ռաւոր գահաւորակի մը վրայ նստած
կ'ըլլայ, աղնիւ գիպակներ հագած ու
գլուխը փառաւոր թագ գրած. պաշ-
տօնատէրներն ալ մեծագին զգեստնե-

Ստորագրողը Գրողը Գրողը :

Ստորագրողը Գրողը Գրողը :

Ստորագրողը Գրողը Գրողը :

ընդ առջևէն ու ետեւէն կ'երթան ,
ձեռուընին դրօշներ՝ գոյնզգոյն ծոպե-
րով ու մետաքսէ ոսկեթել ժապաւէն-
ներով զարդարած : Ղամբան ատեն
ատեն երգեր կ'երգեն ու նուագարան,
ներ կը զարնեն՝ ինչուան որ կուտունը
հասնին . հոն թագաւորը Նանկ-թի
կուռքին առջևը զոհը կ'ընէ, ու դար-
ձեալ նոյն հանդիսով իր պալատը կը
դառնայ :

Թաղի կրօնքը Նինաց հին ու ա-
ռաջին կրօնքը կը սեպուի . ասոր հե-
տեւորները Թաօ-սէ կ'ըսուին, և իրենց
քուրմերն ու քրմուհիները մոգուծի ,
աստեղագիտութիւն , մեռելահայրու-
թիւն , խտրագիմայութիւն և ուրիշ
ասոնցնման դիւթութիւններ կ'ընեն :
Թաօ-սէներուն գլուխը Թիէն-սէ կ'ը-
սուի , ու Քեանկ-սի գաւառին մէջ
մեծաշէն պալատ մը ունի , ամառ ձմեռ

հոն կը կենայ : Թաօ-սէները ասով աւելի Չինացւոցմէ կը տարբերին դըրսուանց՝ որ մեծ պատմութեան մը կը հագնին՝ երկայն թեւերով ու առանց օձիքի . մօրուքնին կ'երկընցընեն ու մահերնին ոլորած՝ իրենց գլխուն վրայ ասեղով կը հաստատեն :

Բայց Չինացւոց ընդհանուր կրօնքն է Ֆոյին կրօնը : Երեսնէ գլխաւոր չաստուածները իրեք հատ են, Պրաֆա, որ է միտք . Տարֆա, օրէնք, և Սանֆա, միութիւն և ասոնք հոգեփոխութեան ալ կը հաւատան : Ֆոյի կրօնին կամ Պոլտտականութեան գլուխը կը սեպուի Բալայ-լաֆա ըստած մեծ քրմայեւոր, որ Թիպէթի երկիրը կը նստի . և թէպէտ Չինացիք զինքը իրենց գլուխ չեն ընդունիր, բայց իրենց գրեթէ ամենուն ալ դաւանանքը պոլտտականութիւն է, և քաղաքներ, գեղեր ու կղզիներ լեցուն են Պոլտտայի փափոտներով՝ այսինքն կռատուններով ու կուռքերով . միայն Փէքին քաղքին մէջ ու քովերը գրեթէ տասը հազար փակոտ կայ կ'ըսեն : Եւ պատկերին մէջ իրեք կուռքերուն մէջտեղինը, Պոլտտա կամ Ֆոյ չաստուածն է, անոր աջ կողմինը Լիմահու թեան, ձախ կողմինը Ուլարձու թեան . և աս երկու քովիններուն բարձրութիւնը քսանական ոտնաչափ է :

Ֆոյին քուրմերը Չինու մէջ հօշանկ կ'ըսուին, Թիպէթի ու Թաթարստանի մէջ լաֆա, Սիամայ երկիրը Լալաֆա, ու Ղափոնի մէջ պոնգ : Երեսնէ վանքերու մէջ կը բնակին՝ կռատուններու քով . աշխարհք չեն մտներ, մօրուքնին կ'ածիլեն ու գլուխնին կը գերծեն : ()ըր երկու անգամ միաբանական աղօթք կ'ընեն . միս ու տեսակ տեսակ կերակուրներ չեն ուտեր, գինի չեն խմեր, խոստովանանք կ'ըլլան, ծով կը բռնեն, մեռելոց համար աղօթք կ'ընեն, զանգակ ունին, օրհնեալ ջուր կը գործածեն, օրհնարանով աղօթք կ'ընեն, և այլն : Եւ պոլտտական քուրմերուն արարողութեանցը և քրիստոնէից ծէսերուն

մէջ եղած նմանութիւնը իրաւցընէ շատ զարմանալի բան է . ոմանք կ'ըսեն թէ պոլտտականութիւնը Թիպէթ, Թաթարստան ու Չինու երկիրը տարածուած ատենը, նոյն երկիրներուն մէջ շատ քրիստոնէայք կան եղեր, մանաւանդ՝ Եստորականք ու հայեր, որ Երաբացւոց բռնութիւններէն ու Յոստինիանոսի ատեն եղած հալածանքներէն հոն փախած են . Պոլտտայի քուրմերն ալ քրիստոնէից հանդէսներուն մեծ մասը իրենց սեպհականեր են :

Չինու կռատուններուն շատը մեծ, գեղեցկաչէն ու հարուստ շէնքեր են :

Պոնցի վանքերուն կամ կռատուններուն մէջ ամենէն անուանին է Ֆու-Քեանկ գաւառին ծովեզերքին մօտ Լամույ կղզւոյն կռատունը : Եւ մեհեանը ընդարձակ ու զուարճալի գետնի մը վրայ շինուած է ծովուն մօտ . ճակտին լայնքը երեսուն ձողաչափ է . դուռը գեղեցիկ ու վարպետ փորուածքներով զարդարուած : Մէջը մտնելուդ պէս դիմացդ կուգայ մեծ բակ մը, որուն մէջտեղը կանգնած է Ֆոյ չաստուածին հսկայաձև պղնձե ոսկեզօծ արձանը՝ ծնկուրները ծալած . բակին չորս անկիւնն ալ կան նստած ուրիշ չորս արձաններ՝ տասնըութը ոտք բարձրութեամբ : Եւ բակը անցնելէդ վերջը կը մտնես ուրիշ քարայատակ քառակուսի գաւիթ մը, որուն ամէն մէկ քարը տասը ոտք երկայնութիւն ու չորս ոտք լայնութիւն ունի : Եւոր չորս կողմը չորս վրան կայ գմբէթաձև . մէկուն մէջ մէկ զանգակ մը կայ՝ որուն տրամագիծը տասը ոտք է . մէկալին մէջ ահագին մեծութեամբ թմբուկ մը, որով պոնցերը լուսնին ծնունդն ու լրումը կ'իմացընեն . մնացած երկու վրաններուն մէջ կռատան զարդերը դրուած են : Եւ գաւթին մէջտեղը գմբէթաձև աշտարակ մը կայ, ու գեղեցիկ քարաշէն աստիճաններով վրան կ'ելլեցուի . անոր մէջ կռատուն մը կայ զարմանալի չափակցութեամբ շինուած :

և կամարը զարդարուած է միւսի-
նով, ու պատերը տեսակ տեսակ կեն-
դանիններու ու ցուցանքներու փո-
րուածքներով: Կռատան յատակը
մանր ծովային ժժմունքներով թրու-
չուններ, թիթեղնիկներ ու ծաղկը-
ներ ձեւացուցած են: Եւ կռատան
մէջ քուրմերը անդադար խունկ կը
ծխեն, ու կռատան կամարէն կա-
խուած անհամար կանթեղներ կը վա-
ւին: Բազնին մէկ ծայրը պղնձէ սա-
փոր մը կայ, որուն վրայ զարնելով
ողբական ձայն մը կը հանեն. մէկալ
ծայրն ալ փայտէ գոգաւոր ձուռձեւ
գործիք մը կայ, որ իրենց կուռքին եր-
գեր երգելու ատեն՝ անիկայ ալ մէկա-
լին պէս կը զարնեն: Եւ բազնին մէջ
տեղը դրուած է Փոստա չաստուածը՝
գիրկը պզտիկ տղայ մը բռնած: Եւ
տարակէն վար որ կ'իջնաս, կը մտնես
սիւնազարդ դահլիճ մը. մէջն են Կոմ-
փուկիտի աշկերտներուն քսանըչորս
հատ պղնձէ ոսկեզօծ արձանները:
Եւ դահլիճին ծայրը մէկ մեծ սրահ մը
կայ որ պոնցերուն սեղանատունն է.
անկէց ալ քիչ մը առաջ երթալէն ետ-
քը կուգայ Փոյ չաստուածոյն տաճա-
րը ուր քարէ սանդղով վեր կ'ելլը-
ցուի: Եւ զարդարուած է փառա-
ւոր ամաններու մէջ դրած գեղեցիկ
շինծու ծաղիկներով. և չաստուածոյն
արձանը բարակ քօղով մը ծածկած է:
Եւ կռատան պոնցերը՝ եկող օտարա-
կանները սիրով կ'ընդունին. բայց
թող չեն տար շատ հետաքրքրութիւն
ընելու, և ամէն տեղալ չեն մտցնէր:
Եւ դահանրապէս Չինացիք անթիւ
աւելորդապաշտութիւններ ալ ու-
նին: Իրենց գլխաւոր յուռութունը
քը՝ որ ամէն տուն կը գտնուի, երկա-
թի կտոր մըն է, վրան անցուցած
հին ու ծակ ստակներ. աս երկաթը
իրենց անկողնին վերեւ կը կախեն,
ու մտքերնին դրած են թէ անով չար
ոգիները, սատանաները կը հալա-
ծուին, ու հիւանդները շուտով կը
բժշկուին:

Եւ որ նման ուրիշ այնչափ աւելոր-

դապաշտութիւններ ունին որ ամբողջ
գրքերու նիւթ կրնան ըլլալ. և զար-
մանք չէ, վասն զի սուտ կրօնքներուն
մեծ նշանը տգիտութիւնն է, տգի-
տութիւնն ալ ամէն աւելորդապաշ-
տութեանց աղբիւրն է: Եւ քանի՜ ճշմա-
րիտ քրիստոնէից՝ որ աւետարանին
սքանչելի լուսովը ու եկեղեցւոյ խոր-
հուրդներովը լուսաւորուած, ոչ միայն
կռապաշտութեան խաւարէն հեռու
կը քալեն, հապա նաև տգիտական ա-
ւելորդապաշտութիւններէն, որ անոնք
ալ տեսակ մը կռապաշտութիւն են:

Հրէից Պատեհ:

ՀԻՄԱՎՈՒԱՆ Հրէից արարողու-
թիւններուն մէջ շատ հետաքրքրա-
կան բաներ կան որ թէպէտ և յով-
սեսի օրէնքներէն դուրս են, բայց ա-
սոնք ալ հին սովորութիւններ են. և
աւետարանին մէջ աւանդութիւնք
ըսուածները ասոնք են: Հոս իրենց
զատկին կամ բաղարջակերաց տօնին
գլխաւոր արարողութիւնները դնենք՝
ստոյգ աղբիւրներէ առնելով. ուրիշ
անգամ ալ մէկալ տօները կը ստորա-
գրենք, գէթ անոնք որ մեր օրացու-
ցին մէջ ալ կը յիշուին:

Բաղարջակերաց տօնը՝ Երսան ամ-
սոյն 15^{էն} կը կատարեն, որ մարտի
ամսոյն մէջ կ'իյնայ, ու կրնայ նաև
ապրիլի մէջ պատահիլ: Եւ տօնիս ա-
նունը Հրէից լեզուով *Քեսա* կ'ըսուի,
որ է պատեհ կամ պատեհ, և հայերէն
Օպիւլ ըսուածը. իսկ ռամկօրէն *Խա-
ճարապաշտ* կ'ըսուի:

Օպիւլի տօնէն առաջ մեծ պատ-
րաստութիւններ կ'ընեն Հրեայք. բայց
ամէնն ալ նիւթական արարողութիւն-
ներ են, և ամենեւին հոգեւոր պատ-
րաստութիւն մը չունին. անկէ զատ
շատ փուճու մուճաւելորդապաշտա-
կան բաներ ալ իրենց ըրաբունները
աւելցուցած են, որոնք երկար կ'ըլլայ
մէկիկ մէկիկ պատմել: